

UNIREA CU ROMA ȘI ȘCOALA ARDELEANĂ*

Unirea românilor ardeleni cu Biserica Catolică, finalizată la 1700, este un fenomen subsecvent succesului pe care imperiul continental l-a înregistrat în noua campanie împotriva turcilor, după eșecul acestora în bătălia de la Viena din 1683. Avansul austriac spre est a implicat un element nou față de campaniile anterioare, care aveau caracter de cruciadă: integrarea teritoriilor din bazinul Dunării de Jos și din zona Carpaților în lumea Europei civilizate. Într-un moment fericit de armonie dintre puterea imperială și Roma forței catolice, acțiunile Ligii Sfinte conduse de Leopold I au implicat și o latură spirituală, culturală, manifestată concret prin calea paralelă a relansării catolicismului în aceste părți, unde fusese vitregit de avântul Reformei, pentru care dominația otomană a fost un răstimp de înflorire. Situată și ea în „zona de recuperare din est”, cum numește Pierre Chaunu arealul crescând al teritoriilor cucerite¹, Transilvania a fost, la sfârșitul secolului al XVII-lea, ținta acțiunii concertate a iezuiților, purtătorii ofertei catolice în vidul cultural relativ, instalat odată cu răsturnarea echilibrului politico-militar în favoarea imperialilor de la Viena². Această ofertă s-a concretizat pentru prima dată în 1696, într-o rezoluție a împăratului, prin care se promite românilor egalitate cu practicantii religiilor recepte din proaspăt cuceritul principat, dacă se vor uni

* Text publicat de I.C. în *Școala Ardeleană II*, volum coordonat de Ioan Chindriș, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, Oradea, 2007, p. 10-60.

cu una dintre aceste religii. Dubla țintă diplomatică a monarhului avea în vedere, pe de o parte, șansa dorită a românilor de a se integra între cetățenii recunoscuți ai țării, din rândul cărora fuseseră excluși prin constituțiile feudale ungurești, iar pe de alta, certitudinea că aceștia, prin natura religiei lor orientale, nu pot accepta decât confesiunea catolică, celelalte religii ardeleni situându-se pentru ei în imaginarul straniu, prin natura practicilor religioase protestante. Samuil Micu, cel dintâi istoric român al evenimentelor, definește în termeni expliciți această manieră imperială: „Împăratul bine era înștiințat despre români că ei nici numărul sfintelor taine, nici cinstirea sfintei cruci și a icoanelor, nici chemarea în rugăciune a sfinților, nici posturile și alte rânduieli și ținuturile besericești, nici sfânta liturghie nu le vor lăpăda, nici le vor părăsi, pentru aceea bine cunoștea că ei nici cu calvinii, nici cu luteranii, nici cu unitarii nu să vor uni”³. Marele sinod de la Alba Iulia din septembrie 1700 a confirmat ipoteza de pornire, când reprezentanții a 2 270 de parohii din Transilvania și din „părțile ungurene” au semnat actul solemn al integrării în Biserica Catolică, după normele permissive ale Conciliului de la Florența din 1439, care le îngăduia păstrarea neștirbită a ritului oriental de până atunci⁴.

Din momentul inedit al anului 1700, istoria românilor ardeleni a prins ritmuri noi și alerte de desfășurare, după cenușiiul câtorva secole de iobăgie și marginalizare. În planul politicii înalte, noua etapă se caracterizează prin hotărârea Vienei de a-și respecta promisiunile față de români, care se constituiseră, ca neofiți, în cea mai întinsă unitate teritorială din Europa catolică. La câteva luni după sinodul final al unirii, în 19 martie 1701, Leopold I a emis faimoasa diplomă cunoscută sub numele de *Secunda leopoldina*, ale cărei prevederi esențiale stabilesc norme revoluționare de existență socială și culturală pentru români. Important este mai

ales punctul 3 al diplomei, care impune ruperea tradiției constituționale din Transilvania, prin încorporarea românilor uniți între națiunile recepte, în situație egală cu ungurii, secuii și sașii⁵. Trebuie subliniat faptul că, la data emiterii diplomei, toți românii din Transilvania erau uniți, cu excepția greco-valahilor din Brașov, ca atare actul imperial este o recunoaștere în premieră a românilor ca națiune europeană și după normele europene ale vremii. Deși prevederile *Secundeii* n-au putut fi aplicate, din cauza opoziției acerbe a vechilor structuri constituționale, moștenite de puterea de la Viena odată cu luarea Transilvaniei, impactul de imagine a fost uluitor, datorită preponderenței demografice masive a românilor în principat, ca mașină economică de bază în sistemul încă nedesprins de producția feudală. Întregul secol al XVIII-lea va fi dominat acum, mai mult sau mai puțin zgomotos, de români și de problematica lor, fie ea de ordin politic, social, economic sau cultural-religios.

Originalitatea acestui răstimp cronologic constă în faptul că beneficiile unirii cu Roma s-au agregat masiv în spațiul cultural și mult mai puțin în cel politico-social. După eșecul luptei lui Inochentie Micu-Klein⁶, încrezător în promisiunile politice ale lui Leopold I însumate în *Secunda leopoldina*, spre mijlocul secolului se prefigurează o strategie nouă în viziunea liderilor greco-catolici ardeleni, episcopul Petru Pavel Aron în primul rând: calea neleopoldină⁷. Aceasta însuma totalitatea mijloacelor de dezvoltare culturală, pe bază de modele și referințe din Apus, practică facilitată de noua configurație confesională, integrată religiei regente în Europa vremii. În complicatele mișcări care s-au pus în operă cu ocazia unirii și-a putut face loc, așadar, și elementul cultural, timid la început, dar de mare răsunset în viitorul noii confesiuni românești și al românilor în general⁸. Chiar primului episcop unit, artizanul unirii, Atanasie Anghel, i s-a dat în sarcină, cu ocazia unei călătorii la Viena în februarie

1701, ridicarea de școli românești afiliate religiei care se instaura în Transilvania⁹. Sub păstoria urmașului său, Ioan Giurgiu Patachi, papalitatea decidea, în 1721, întemeierea efectivă a episcopiei unite românești, numită a Făgărașului, printr-o celebră bulă pontificală cu incipitul „*Rationi congruit*”, document cardinal pentru întreaga evoluție a confesiunii unite. Stipulând întemeierea unei catedrale pentru noua episcopie, papa Inocențiu XIII prevede ca „în aceeași biserică să se consacre călugări și preoți după canoanele ritului grecesc, care să țină locul canonicilor și capitulului”¹⁰. Acest deziderat, vizând închegarea unei elite intelectuale de formație apuseană, a putut fi realizat de al treilea episcop unit, Inochentie Micu-Klein, în reședința întemeiată chiar de el la Blaj. Un mare gest de munificență al împăratului Carol VI din 1738, care, în consecința donării domeniului urban al Blajului pe seama episcopiei unite, pretinde, între altele, zidirea unei mănăstiri pentru 11 călugări-profesori, unde „pruncii în credință și în carte să se înveață și de acolo harnici, întru învățături bine învățați parohi de legea grecească să se poată procopsi”¹¹, precum și trimiterea a trei tineri români spre a studia la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma, aceasta permițându-i ierarhului-întemeietor să pună bazele tuturor instituțiilor culturale care vor face din confesiunea unită o șansă de integrare europeană pentru români, iar din Blaj, un focar de iradiere spirituală și culturală unic în istoria acestora¹².

Un simptom interesant, care s-a manifestat odată cu avansul unirii, a fost ceea ce s-ar putea numi *translatio lecturae librorum*, adică o întoarcere de 180° a interesului pentru carte, dinspre Orient spre Occident. Dacă episcopul Teofil, care în 1697 a experimentat o primă tentativă a unirii cu Roma în Transilvania¹³, mai avea drept carte de căpătâi un liturghier slavon manuscris¹⁴, după 1700 va începe intrarea masivă a cărții occidentale, purtătoarea

unei alte culturi, a unui alt mesaj spiritual și științific, a unei alte imagini a lumii și societății. Pe alt plan, atracția spre carte excede, ca prezență, imperiul necesității imediate, de cult în primul rând, convertindu-se, după moda occidentală, într-un tropism liber, ce reflectă înclinațiile culturale care-l conduc pe colecționar. În biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi, al doilea episcop unit, întâlnim cărți în limbile latină, germană, italiană, maghiară, greacă și română. Este prima infuzie masivă de carte occidentală în mediul românesc din Transilvania, totodată cea dintâi bibliotecă organizată pe care o întâlnim în același mediu¹⁵. Episcopul se înfățișează, în lumina lecturilor sale, ca un om cu apetit cultural accentuat și divers. Este interesat de marea literatură catolică a Contrareforme, unde excelau vestitele polemici ale lui Roberto Bellarmino¹⁶, de dreptul canonic occidental, așa cum este el ilustrat în lucrarea *Corpus juris canonici*, apărută la Basel în 1696, dar și de lucrări privind istoria Transilvaniei, cum este aceea a cronicarului și epigrafistului ardelean Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum ac nonnularum in Dacia antiquitatum*, apărută la Padova în 1593. Este cea mai veche valorificare tipografică a inscripțiilor antice din Dacia Romană, culese de pe monumentele în piatră prezente din belșug în Transilvania. Cartea este prima lucrare de istorie locală semnalată în posesia unui român ardelean. Ea aduce revelația, ilustrată documentar, a unui trecut pomenit și de alți umaniști europeni și va fi una dintre sursele de inspirație ale istoricilor Școlii Ardelene, în special ale lui Samuil Micu¹⁷. Nu mai puțin interesante sunt cele opt manuscrise autografe rămase de la el, toate în limba latină și cu conținut variat¹⁸, semnificând faptul că Școala Ardeleană a debutat odată cu unirea de la 1700 și că este consecința firească, în plan cultural, a acesteia. Pe urmele lui Giurgiu Patachi, toți episcopii uniți din secolul al XVIII-lea vor fi mari colecționari de

carte. În cazul lui Inochentie Micu-Klein, urmașul în scaun, pasiunea bibliofilă devine act istoric precursor. Biblioteca acestuia, bogată și variată¹⁹, conține și numeroase lucrări românești, tipărite și manuscrise, între care *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, text care, prin uriașul interes stârnit între români, a pus bazele naționalizării vieții culturale, operă desăvârșită sub Petru Pavel Aron²⁰. Mai apoi, Inochentie face trecerea de la biblioteca personală la cea publică, prin contopirea cu cărțile adunate la Blaj pe alte variate căi și crearea unui fond de carte al călugărilor bazilieni. Modelul european al bibliofiliei, prețuit la noi de toți ierarhii greco-catolici din secolul al XVIII-lea, se subsumează unui fenomen sincron est-european surprins de Pierre Chaunu, care observă că „în sectoarele de recuperare, la est, numărul cărților crește de douăzeci de ori”²¹ între 1689 și 1780. În ambianța epocii, bibliotecile episcopilor uniți erau mai degrabă publice decât private, în jurul lor centrându-se primele grupări savante, produse de noua confesiune cu ambiții europene. Intrarea cărților este însă ilustrată și prin bibliotecile efectiv private ce se constituie în lumea românească ardeleană, cum sunt acelea ale lui Ștefan Salciai sau Alexandru Fiscuti, ambii preoți din aria unită²². După modelele înalte, numeroși alți clerici și laici și-au înjghebat propriile biblioteci, cea mai vastă și mai interesantă fiind aceea a lui Petru Maior, protopop vreme de peste două decenii în Reghin, lider și mentor spiritual local de o popularitate extremă, cărțile lui fiind cunoscute și utilizate de intelectualii dintr-o arie foarte expresivă a Transilvaniei. Astfel de biblioteci „populare”, alături de cele arhieresti, constituie factorul underground prin care ideile din Apus își fac loc la români. Demn de urmărit este felul cum, indiferent de filiera de intrare, numărul cărților „neconvenționale”, chiar profane, crește continuu, iar cu ele odată și spiritul iluminist apusean. În biblioteca lui Ștefan Salciai,